

Muziekgeschiedenis vanaf Griekse oudheid (5)

Classicisme (1750 – 1820)

door Imke Jelle van Dam

Begin 2017 is een serie over de westerse muziekgeschiedenis van start gegaan, waarin in negen delen de periode vanaf 500 jaar voor Christus tot heden wordt behandeld. Enerzijds wordt geput uit **internetpagina's en studieboeken**. Waar mogelijk wordt de tekst aangevuld met inzichten vanuit de geesteswetenschap, die door Rudolf Steiner in zijn voordrachten naar voren zijn gebracht. Het is voor mij een spannende zoektocht (en hopelijk ook voor de lezer), geïnspireerd door het werk van Marc van Delft, die ook bij dit project is betrokken. In deze krant deel vijf van de serie. Ter aanvulling heb ik **op internet pagina's ingericht met biografieën van componisten** en worden vele muziekvoorbeelden gegeven, met dank aan mensen die ze belangeloos op YouTube hebben gezet. Op deze wijze komt de muziekgeschiedenis echt tot leven! De link is:

www.euritmie.nl/muziekgeschiedenis

'Het classicisme is een periode in de muziekgeschiedenis van grofweg 1750 (de dood van Johann Sebastian Bach) tot 1820. Het classicisme volgt op de barok en wordt op zijn beurt gevolgd door de romantiek. In de musicologie werden de wortels van het classicisme lange tijd gekarakteriseerd met termen als Rococo, de galante stijl, de empfindsame stijl, en de Sturm und Drang-periode. Tegenwoordig is preklassiek de gangbare overkoepelende term, omdat alle andere aanduidingen slechts een bepaald aspect van de klassieke stijl in wording tot uitdrukking brengen. Aan de periode van het classicisme ontleent de klassieke muziek haar naam. Binnen de muziekgeschiedenis is zij echter zeer kort, en omvat hoofdzakelijk de werken van Wolfgang Amadeus Mozart en Joseph Haydn (1e Weense School). Soms worden ook de vroege werken van Ludwig van Beethoven hiertoe gerekend.

Het classicisme rekent eigenlijk af met de barokperiode door afnemend gebruik van contrapuntische technieken, en door de opkomst van de homofone zetting, waarin een melodie voornamelijk door akkoorden wordt begeleid. De loutere uitdrukking van de melodie en het gebruik van de harmonie louter als ondersteuning van die uitdrukking (in plaats van een complex meerstemmig weefsel waarin harmonie veeleer het gevolg is van de samenklank van diverse stemmen) is kenmerkend voor het classicisme.

Een van de belangrijkste vernieuwingen, oorspronkelijk afkomstig uit de zogenoemde Mannheimer Schule, is het integrale gebruik van tekens om de dynamiek te noteren (zoals *p* voor zacht en *f* voor luid). Voorts blijft de muziek hoofdzakelijk tonaal, maar kent een grote verandering: langzamerhand wordt het contrapunt vervangen door de harmonie

en begint de pianoforte aan een sterke opmars. Ze maakt de weg vrij voor de triomftocht van de piano. In de periode van het classicisme ontstaan nieuwe vormen: de sonatevorm, de symfonie; en nieuwe bezettingen: het strijkkwartet en het (dan nog kleine) symfonieorkest.' [Bron: Wikipedia]

Podium Witteman

Op zondag aan het begin van de avond wordt wekelijks op televisie het muziekprogramma *Podium Witteman* uitgezonden. Presentator is Paul Witteman. Mike Boddé en Floris Kortie zijn vaste medewerkers. Laatstgenoemde bracht het thema 'klassieke muziek' te berde, waarbij hij vertelde dat de naam feitelijk slaat op de periode 1750 tot 1820 uit de muziekgeschiedenis, en het een containerbegrip is van diverse stijlen uit die tijd. Zijn voorstel (met een knipoo) was om klassieke muziek, dat wil zeggen het ruimere begrip: muziek vanaf de middeleeuwen tot heden, een nieuwe naam te geven. Hij stelde voor deze te wijzigen in *onsterfelijke muziek*. De kijkers mochten over dit voorstel stemmen. De meerderheid koos ervoor alles bij het oude te laten, dus *klassieke muziek*!

Mozart ontmoet jongste zoon van Bach

Omdat ik muziekvoorbeelden het meest interessant vind, ben ik dit keer direct met het boek *Geschiedenis van de westerse muziek* van Donald J. Grout & Claude V. Palisca in de hand begonnen alle de daarin genoemde werken op YouTube op te gaan zoeken. Het is weer een hele verzameling geworden. Als ik bijvoorbeeld de afwas doe biedt dat moment de gelegenheid de muziekstukken goed te beluisteren. Wat mij bijvoorbeeld trof was dat verschillende nazaten van Bach, die nog van de grote meester zelf les hadden gehad, volledig nieuwe wegen zijn ingeslagen. Mozart was – op bezoek in Londen – zeer onder de indruk van de muziek van jongste zoon Johann Christian Bach, die in Engeland grote beroering veroorzaakte met concerten voor de pianoforte, die de mogelijkheid bood zacht en hard te kunnen spelen. Mozart bewerkte drie van zijn klaviersonates tot concerten.

Classicisme in het kort

Geschiedenis van de westerse muziek besteedt ruim honderd pagina's aan het classicisme. Marc van Delft heeft voor zijn studie destijds een samenvatting van 40 pagina's gemaakt, waaruit ik hieronder enkele ingekorte paragrafen laat volgen.

De eeuw van de Verlichting

Tijdens de 18e eeuw – de eeuw van de Verlichting – vond een enorme omwenteling plaats in het denken van de mens, die bijna elk facet van het leven beïnvloedde. In 1776 stelde een schrijver dat mu-

ziek slechts luxe is, onschuldig en onnodig. Een eeuw eerder kenmerkte Werckmeister muziek nog als 'een gave Gods'. De beweging van de Verlichting werkte als een revolutie tegen de geest en tegen de kerk. De 'Verlichtten' waren voorstanders van het gezonde verstand, vrijheid van het individu en gelijke rechten. Ze kwamen in het geweer tegen autoriteit en privileges. De leiders van de Verlichtingsbeweging waren Locke en Hume in Engeland, Montesquieu en Voltaire in Frankrijk. Zij promootten het idee dat de natuur en natuurlijke instincten en gevoelens van de mens de bron zijn van ware kennis en goede daden. Rousseau was de belangrijkste apostel vanaf 1760 en hij beïnvloedde de filosofen Lessing en Herder en de literaire beweging in Duitsland die omschreven wordt als *Sturm und Drang*.

Vrijmetselarij

De Verlichting was een humanitaire beweging, het was de tijd van de 'verlichtte despoten', zoals Frederik de Grote van Pruisen, Katharina de Grote uit Rusland, Joseph II uit Oostenrijk en Lodewijk XVI uit Frankrijk. Alle Verlichtingsidealen werden verenigd in de beweging van de Vrijmetselaarsorde waar de meeste koningen, kunstenaars en geleerden lid van waren, zoals Goethe, Mozart en Frederik de Grote. Ook de onderwerpen van opera's en symfonieën (bv. Beethovens 9e) werden beïnvloed door de humanitaire beweging. Doordat de middenklasse een belangrijke positie verwierf ontstond een nieuwe markt in het muzikaleven. Kunsten en wetenschappen begonnen rekening te houden met de algemene smaak van de middenklasse. Populaire verhandelingen werden geschreven om de cultuur binnen het bereik van de gewone man te brengen.

Invloed van de Verlichting op de muziek
Natuurlijk werd ook de muziek door deze bewegingen beïnvloed. Het beschermheerschap (de kunstenaar in dienst van adel en geestelijkheid) nam geleidelijk aan af en het openbare concert ontstond (in de Baroktijd was het nog besloten). De boekdrukkunst nam enorm toe, vaak ook bedoeld voor amateurs. Zij vroegen natuurlijk om muziek die eenvoudig was om te begrijpen en te spelen. Men had een grote voorliefde voor de majeurtoonladder, aangezien deze als meest natuurlijk werd ervaren. De taak van de muziek was te behagen door prettige samenklanken. Men mocht de luisteraar niet vermoeien met een te grote complexiteit, dus ingewikkelde polyfonie moest worden vermeden. De oude componisten, zoals Johann Sebastian Bach, werden bekritiseerd door verlichtte componisten. Ze werden ervan beticht teveel bezig te zijn met truckjes, contrapuntische hoogstandjes, waardoor ze naar hun indruk geheel voorbijgingen aan het essentiële in de muziek, namelijk te ontroeren en te vermaken.

Joseph Haydn (1732 - 1809)

Franz Joseph Haydn was een Oostenrijks componist. Haydn's werk wordt gerekend tot de muziek van de klassieke periode. Samen met Wolfgang Amadeus Mozart en Ludwig van Beethoven vormt hij, muziekhistorisch gezien, de Eerste Weense School. Hij heeft minstens 104 symfonieën gecomponeerd. Hij begon als componist aan het hof in Eisenstadt. Daar schreef Haydn ondermeer pianowerken, liederen en 125 baritontrio's. Verder componeerde Haydn 24 opera's. In 1782 ontmoette Haydn Mozart. In 1790 ging Haydn naar Londen. Daar schreef hij zijn laatste 12 symfonieën. In 1795 keerde hij definitief terug naar Wenen. Daar hield hij zich tot zijn dood vooral bezig met religieuze muziek. Vele missen en twee oratoria, 'Die Schöpfung' en 'Die Jahreszeiten' heeft hij daar geschreven. Haydn heeft grote invloed gehad op de muziekgeschiedenis. In zijn vroegste werken was hij nog erg beïnvloed door de barokstijl, maar Haydn ontwikkelde zich tot een klassiek componist en met hem ontwikkelde zich de muziek in het algemeen. Hij stond aan de basis van de vorming van de vierdelige symfonie en droeg bij aan de ontwikkeling van de sonatevorm. Hij ontwikkelde het strijkkwartet en gaf het zijn vorm door de vier strijkers op een gelijkwaardig niveau te plaatsen. Haydn schreef 68 strijkkwartetten.

[Bron: Wikipedia]

'Ideale muziek' in het Classicisme

De ideale muziek van na 1750 kan als volgt worden omschreven: de muzikale taal moet universeel zijn, ze moet nobel en ook plezierig zijn, expressief binnen de grenzen van het decoratieve, het moest natuurlijk zijn in de zin dat het vrij is van nodeloze technische complexiteit en het moet in staat zijn om onmiddellijk de normale, gevoelige luisteraar te bekoren. Muziek die volledig deze idealen beantwoordde werd geschreven in de klassieke periode rond de jaren 1770-1800 door Gluck, Haydn, Mozart, de jonge Beethoven en Schubert. Typische werken van het nieuwe tijdperk zijn bijvoorbeeld **Pergolesi's komische opera: 'La serva Padrona'** en de 1e symfonieën van Sammartini uit de 30-er jaren van de 18e eeuw, geschreven in dezelfde tijd als **Bach's Hohe Messe** en **vóór Händel's Messiah**, in de nadagen van de *Barok*. Na 1740 is de verandering van stijl overal bemerkbaar.

Preklassieke periode

De *Preklassieke periode* begint rond 1720 en deze periode wordt de periode van de *Rococo* en de *Expressieve Stijl*, de *Empfindsamer Stil* genoemd. In Frankrijk heette de *Rococo* de *style galante*, de *galante stijl*. De *Rococo* ontstond in aristocratische kringen, het was een stijl die zich kenmerkt door elegantie, speelsheid, het was ontspannen, humoristisch, grappig, geornamenteerd en gepolijst. De *Expressieve Stijl* was een zaak van de middenklasse en werd daarom ook wel de *style bourgeois* genoemd. Het was minder geornamenteerd, wat vlakker. Rond 1750 vindt er een versmelting plaats van beide stijlen, hetgeen aangeduid wordt als het begin van de *Klassieke periode*.

Albertibas

In de nieuwe stijl verliest de melodische en contrapuntische bas uit de *Barok* zijn onafhankelijkheid. De degeneratie van de bas en de harmonie tot de rol van pure begeleiding voor de melodie wordt gesymboliseerd door één van de meest gebruikte begeleidingsfiguren uit het midden van de 18e eeuw in de pianomuziek, namelijk: de *Albertibas*, genaamd naar de Italiaanse componist Domenico Alberti [1710-1740]. Deze begeleidingsmethode werd veel door Haydn, Mozart en Beethoven gebruikt tot in de 19e eeuw.

Domenico Scarlatti

De belangrijkste Italiaanse componist voor toetsinstrument uit de 18e eeuw was Domenico Scarlatti [1685-1757]. Hij componeerde ruim 555 sonates. Bijna iedere sonate heeft een tweedelige structuur, waarvan in beginsel beide helften herhaald worden. **Zij bestaan dus uit vier 'passages': een hoofdthema dat moet herhaald en een doorwerking waarvoor hetzelfde geldt.** Dit is ook standaard voor de latere klassieke muziek. Het 1e stuk wordt aan het eind afgesloten op de dominant. Het 2e stuk moduleert verder en keert dan weer terug naar de tonica.

Klassieke Sonate en Symfonie

De klassieke sonate is evenals de symfonie en de meeste soorten van kamermuziek, zoals we die vinden bij Haydn, Mozart en Beethoven, een compositie in 3 of 4 en soms 2 gedeelten van een contrasterende stemming (bv. snel-langzaam-snel). De klassieke symfonievorm is meestal: Snel deel (in de hoofdvorm), langzaam deel (met een lyrisch karakter), menuet (statige dansvorm in driekwartsmaat) ofwel scherzo (vanaf de 2e symfonie van Beethoven, een heel snel stuk in driekwartsmaat en met een humoristisch karakter) en finale: snel deel (nog sneller en vuriger dan het eerste deel). Deze vorm vinden we in alle symfonieën van Beethoven en de meeste late symfonieën van Mozart en Haydn.

Kamermuziek

Rond 1775 werden sonates voor piano en viool geschreven, maar belangrijker werd het strijkkwartet. Componisten van kamermuziek waren o.a. Boccherini [1743-1805] en Richter, [1709-1789].

Opera

Ook de opera veranderde. Nieuwe vormen en stijlen ontstonden, reeds gedurende het eerste kwart van de 18e eeuw. Onder invloed van de Verlichting ontstond een soort opera, die helder, simpel, trouw aan de natuur en van een universele aantrekkingskracht is en in staat was het publiek te bekoren zonder hun lastig te vallen met cerebrale en **'ingewikkelde mentale vermoeienissen'** zoals fuga's.

Mozart en Haydn

De twee belangrijkste componisten van de late 18e eeuw zijn Mozart en Haydn. Zij representeren de klassieke periode in de muziekgeschiedenis. Men spreekt ten aanzien van Haydn, Mozart en Beethoven ook wel van de eerste Weense school, de tweede Weense school zijn de componisten Schönberg, Berg en Webern. Haydn en Mozart creëerden in de geaccepteerde muzikale taal van hun tijd werken van ongeëvenaarde perfectie. Beiden kenden, bewonderden en beïnvloedden elkaar. Haydn's groei tot artistieke volwassenheid ging echter veel langzamer dan bij Mozart, die een wonderkind was. Haydn's beste werken werden pas na de dood van Mozart geschreven alhoewel hij 24 jaar ouder was. Ook de persoonlijkheden waren totaal verschillend: Mozart was een wonderbaarlijk genie, maar met een onaangepast gedrag. Haydn was voornamelijk een autodidact en een geduldig en ijverig werker en de laatste belangrijke componist die onder het beschermheerschap leefde.

Beethoven

Beethoven kreeg de erfenis van Haydn en Mozart. Zijn werk is gebouwd op de verworvenheden van de klassieke periode die hij transformeerde tot de bron van de romantische periode. Beethoven was heel kritisch op zijn eigen werk. Zijn muziek lijkt een directe uitdrukking van zijn persoonlijkheid te zijn.

Beschouwing door Marc van Delft

In de beschouwing over de Barok (1600-1750) in het vorige nummer eindigde Marc van Delft met: *‘Daarom kan een werk zoals de Mattheuspassion van Bach, alhoewel door de duidelijke majeure- of mineurstemming warm van uitdrukking, toch nog steeds overkomen als verheven en een beetje afstandelijk, alsof het ‘over’ de droevige gebeurtenissen gaat van het lijden en sterven, maar er nog niet totaal hartstochtelijk en ongeremd in opgaat, zoals bv. in een Wagner- of Puccini-opera.’*

In de 18e eeuw, in de pre-klassieke muziek (de Mannheimers) komt daar verandering in, nu ontstaat ook het crescendo en diminuendo, zodat er tijdens het werk spanning en ontspanning en stemmingsveranderingen mogelijk worden. Het genre van de symfonie ontstaat en de sonate- of hoofdvorm, waarin een dramatische ontwikkeling wordt geschilderd. (In de barokmuziek kabbelt een stuk altijd in dezelfde beweging voort.) In de 18e eeuwse klassieke muziek (Mozart-Haydn) overheerst vooral het majeur, en de meer lichte, vrolijke, humoristische muziek. De komische opera van bijvoorbeeld Mozart is dan een geliefd genre.

Rudolf Steiner over de piano

Als de mens het muzikale in objectieve vorm wil hebben heeft hij echter iets nodig wat niet in de uiterlijke natuur aanwezig is. De uiterlijke natuur geeft hem geen correlaat voor het muzikale, dus heeft hij muziekinstrumenten nodig.

Niettemin zijn de muziekinstrumenten in de grond van de zaak een duidelijke afspiegeling van het feit dat het muzikale door de hele mens wordt beleefd. Dat het muzikale door het hoofd van de mens wordt beleefd, daarvan zijn de blaasinstrumenten een bewijs. Dat hetgeen door de borst wordt beleefd in het bijzonder in de armen tot uitdrukking komt, daarvan zijn de strijkinstrumenten de levende getuigen. Dat het muzikale zich ook via het derde lid, de ledematenmens, ontplooit, daarvoor zijn alle slaginstrumenten of de overgang van de strijkinstrumenten naar slaginstrumenten een bewijs. (...) En een orkest is een mens. Alleen mag er geen piano in het orkest staan. Waarom niet? Welnu, de muziekinstrumenten zijn uit de geestelijke wereld naar beneden gehaald. Alleen de piano heeft de mens uitsluitend in de fysieke wereld gemaakt, de piano waarbij de tonen zuiver abstract naast elkaar zijn gezet. Een willekeurige fluit, een willekeurige viool, dat alles komt muzikaal uit de hogere wereld. En de piano, ja die is nu eenmaal als de burgerman: die heeft de hogere mens niet meer in zich. De piano is het burgermansinstrument. Het is een geluk dat dat er is, anders zou de burgerman helemaal geen muziek hebben. Maar de piano is dat instrument dat al uit een materialistisch muzikaal beleven is ontstaan. Daarom is de piano ook het instrument dat we het gemakkelijkst kunnen gebruiken om binnen het stoffelijke het muzikale op te wekken. Maar het is juist de zuivere stof, die daarbij in aanmerking wordt genomen, opdat de piano de uitdrukking van het muzikale heeft kunnen worden. En zodoende moeten we zeggen: de piano is natuurlijk een zeer weldadig instrument – niet waar, anders zouden we in ons materialistisch tijdperk het geestelijke meteen van begin af aan bij het muziekonderwijs te hulp moeten roepen – maar het is een instrument dat eigenlijk muzikaal moet worden overwonnen. De mens moet loskomen van de klankvoorstelling die door de piano ontstaat als hij het eigenlijk muzikale wil beleven.

En dan moet wel gezegd worden, dat het altijd een geweldige beleving is wanneer dan een musicus die in de grond van de zaak helemaal in het muzikale leeft, zoals Bruckner, op de piano wordt gespeeld. De piano verdwijnt uit de kamer, bij Bruckner verdwijnt de piano. Je denkt dat je andere instrumenten hoort, je vergeet de piano. Dat is bij Bruckner eigenlijk zo. Dit is een bewijs dat er in hem nog iets leefde (...) van het eigenlijke spirituele dat aan alle muziek ten grondslag ligt. (Stuttgart, 8 maart 1923)

Het citaat staat in ‘Rudolf Steiner over muziek’.